

F Ü G G E L É K.

E mű két első kaidásának 17. és 20-ik lapjain a következő episodok álltak a Tisza családra vonatkozólag.

A 17-ik lapon :

*

»Az öreg Tisza Lajosnak négy fia volt: László, Kálmán, Lajos és Domokos. A mi a családi vonásokat illeti, azok Kálmánon kívül, Lajosban nyilatkoznak még, de oly lágymeleg hófokban, mint ezt minden jámbor középfajoknál tapasztalni lehet, kik apjukból is, anyjukból is örökölnék egy kicsit, de egyikét sem egészen. A családi vonások vegyülékének határozatlansága átmegy az egyéni jellemvonásokba is, s ebből lesz a lágymeleg érzelem, és félakarat. Mozdulataikban ép úgy nincs meg a határozottság, mint gondolatmenetükben. Az élet későbbi küzdelmeiben vagy a beteges hiúság, vagy az életuntság veszélye fenyegeti őket. Gőgjük komikus, barátságuk hizelgés. Ha csunyak, utálatosak; ha nem csunyak: legfőlebb »csinos pubik« lehetnek, s maradnak egész életükben. — K a s p e d l i k n e k nevezi őket a szalon. Nem ragadja meg őket semmi, a mi mély, s folyvást a felületen ugrándoznak, mint a vízi pók. Teljesen a formák emberei, a külső szabályok megtartásában keresik mások fölötti fölényeket. Gúnyos pillantásokat lövelnek arra, a ki a hideg halat késsel eszi s lenézik azt, a ki délutáni 5 óra előtt fehér nyakkendőt köt. A ruha színvegyítésére nagyobb súlyt fektetnek, mint polgári tekintélyükre. Néha az ilyen jámbor középfajok a ministerségig is fölviszik. Doch fraget nur nicht wie?

*

Kálmánnak és Lajosnak egészen ellentétei Domokos és László.

László a legidősebb; Domokos a legfiatalabb.

Mindketten kiűtöttek a Tisza-vérből.

Amaz hős, emez költő.

Amaz Kápolna véres mezején, harczolva a hazáért, súlyos sebektől boritva omlik össze.

Ez Egyptom forró homokján leheli ki lelkét, melynek álma rövid élet : s melynek élete rövid álom.

Lászlót kizökkenti a Tisza-család traditióiból az élet. Domokost a halál.

*

Domokos lángeszü, de beteges fiunak született. Halálra volt szánva. A törékeny hüvelyben azonban fölébredt a halhatatlanság utáni vágy, és ez költővé avatta őt. Csak egy kis füzet költemény maradt utána, de ez örökké jellemezni fogja. És ha a végzet oly korán nem hajtja végre rajta a halálítéletet, ő lett volna az egyedüli Tisza, a kit geniusnak méltán ünnepelne a világ.

László hasonlóképen nemcsak a Tisza vérből ütött ki, hanem kiütött traditióiból is. És mikor az az irány, mely ellen az öreg Tisza Lajos körömszakadtig küzdött, s mint bihari administrator fegyveres hajdukkal verette szét a nemzet jogaiért küzdő megyegyűlést: tehát mikor ez az irány a Tisza-hajduk fringáiának éléről, az osztrák reactio kardélére és szuronya hegyére került s kiütött a szabadságharcz jogos forradalma, az öreg Tisza Lajos visszavonult a küzdterről, de első szülöttje lépett akkor a küzdterre: fegyveres kézzel és lángoló szívvel; s mikor a kápolnai csatában úgy összevagdalták, hogy csaknem össze kellett szedni, mikor mint haldokló hős, egy uradalmi főhivatalnok házába vitétt, s ennek hajadon leánya nemes exaltatióval és honszerelemmel, egészségét kockáztatva ápolta a sebektől alaktalanná vált hőst, kit azelőtt sohasem látott, és mikor csakis a női ápolásnak sikerült hosszú idő után megmenteni őt az életnek: akkor a gögös Tisza Lajos fia nem kérdezte a leánytól: ki vagy? mi vagy? — hanem azt mondta neki: »megmentetted életemet, s életem a tied!« — És oltárhoz vezette őt.

*

Tisza Kálmán pedig ugyanakkor fogalmazó volt az Eötvös ministeriumában. Annak az Eötvösnek a ministeriumában, kinek életét később mint ellenzéki vezér halálra keserítette, kiméletlen és gyanúsító támadásaival. S a ki akárhányszor ment haza a par-

lamentből reszkető ajakkal, vonagló idegekkel, csak annyit tudva mondani: »megölnék! — megölnék!«

*

Ne ejtsen zavarba senkit, hogy ugyanaz a Tisza László, a kinek tüzes és bátor szive volt, s a ki mint ilyen, kivált a Tiszavérből, a ki a harcztéren oly sok dicső emléket hagyott, ki mint ember önfeláldozó, mint katona hős, — hogy ugyanaz a Tisza László mint politikus nem játszik méltó szerepet szivbeli ére nyeihez. Mert ez semmi egyebet nem bizonyít, mint azt, hogy a politikához nem elég egy magában sem a hősi bátorság, sem a nemes sziv. — S ha Tisza László, a kinek hazafiui meggyőződéseit kétségbe nem vonhatja senki, éppen olyan mamelukja Tisza Kálmánnak mint Houchard, ez éppen úgy nem emeli Houchardot Tisza László magaslatára, mint a hogy Tisza Lászlót nem súlyesztí le Tisza Kálmán politikai erkölcsi színvonalára: és legkevésbé bizonyítja azt, hogy Tisza Kálmán politikája helyes és jó, mivel Tisza László mameluk módon megbizik abban. Mert nem látunk elégszer nagy szivekben nagy ítéletbeli, éppen úgy, mint nagy elmékben nagy szivbeli hiányokat? — És nem csupán az igaz, a mit Heine így fejez ki:

»Was gut und gross

Und schön, das nimmt ein schlechtes Ende!«

mert sokszor a jónak s nagynak comikus végzete van.«

*

A 20-ik lapon pedig a következő:

»Az öreg Tisza Lajosnak ez a hires gögje azért volt eleinte általános resensus, később pedig kaczagás tárgya Biharban, mert a Tisza-család családfája nem nyúlik oly messze az elmúlt századokba, hogy az aristocratikus gögöt aristocratikus mult indokolná.

A Tisza-család még a mult század utolsó felében is, csak egyszerű köznemesi család volt, nem sokban különbözve az akkori kornak hat-telkes bocskoros nemeseitől.

Mint valóságot beszélnek Biharban, hogy az akkor élő Tisza-család feje, egy családi pert folytatott, melyet ha meg nem nyer, a Tisza-család talán sohasem virágzik fel, s melyet hogy megnyert, a Tisza-család szívós, és önérdekében makacsúl kitartó jellemvonásának köszönhető.

A pör nagyon régen folyt már, s bizonyosan eltartott volna itélet napig, ha az akkori Tisza fejébe nem vesz egy elmés taktikát, melyet (Pestre jövén) ki is vitt bámulatos consequentiával.

Leült ugyanis mindennap a Curia kapujának egyik kövére, arra, a mely a barátok templomával szemben maig is látható, és azon a kövön ült reggeltől estig.

Minden bírónak, a ki elment mellette, köszönt, s e szavakat mondta: »én vagyok az a szerencsétlen Tisza, a kinek a pöre lúsz év óta fekszik a Curiánál; hat gyermekem van, ne hagyjanak elveszni az isten szent nevére!«

A bírákat eleinte érdekelte ez az eredeti alak, de hónapok mulva már a hideg lelte őket, mikor a mindennap hallott könnyörgés a harmincznapi fogoly evés gyönyöreihöz kezdett hasonlítani.

A hetedik hónapban olyan nervózus lett valamennyi bíró, hogy váratlanul, közös elhatározással előkapták az akták közül a Tiszapert, és mielőtt az alperes, az akkori vasut és telegráf-talan világban megtudta, hogy a tárgyalásra kitűzték a napot, mielőtt feljöhetett volna informálni és a bírákat sorra jární elverték rajta a port, és odaitélték a pört annak »a szerencsétlen Tiszának, a ki hét hónap óta ült reggeltől estig a Curia kövén, a kinek hat gyermeke van.«

Igy jutott a Tisza-család birtokába G e s z t. S ez vetette meg a Tisza-család mai gazdagságának alapját, noha a Tisza-család fölvirágzásának első korszakában, (éppen a gazdagsággal együtt növekvő g ő g miatt,) hatalmas érvágás apasztott rajta nagyot.

*

Volt ugyanis a Tisza-családnak egy M a r o s i J á n o s nevű vérszerinti rokona, osztályos atyafia, kinek abból a perből, mit a Curia kövén ülő Tisza nyert, tetemes osztályt kellett volna kapnia.

Tudta ezt a Tisza-család is, és tudta Marosi János uram is. De Marosi János uram egyszerű, becsületes ember volt, és »jó rokon.« Nem akart perbeszállani a Tisza familiával, s megelégedett azzal, hogy első volt az udvarhoz tartozók között. A család asztalánál ehetett, és meg voltak a nép köz az ő »nemesi« kiváltságai. Egyébiránt pedig kijárt a mezőkre és vetésekre a többi jobbágyokkal, s hol ügyelt a munkájukra, hol pedig sajátkezüleg velük munkálkodott.

Egyszer azonban az akkori Tiszát is elfogta a gögnek démona, s megfeledkezvén Marosi János uram jussáról és nemesi voltáról, mikor egy forró nap delén a kaszások élén hazaérkeznek a mezőről, s szokásban lévén ilyenkor a kastély tornácán pinczéből hozott friss szilvalével leönteni a toroknak fáradozásból származott kiszáradását, mely nemes csöppeket az akkori Tisza mindenkor sajátkezüleg osztotta ki, történt, hogy a palaczkból eljesen kifogyott a pálinka akkorára, mire a sor Marosi János uramra került. Az akkori Tisza pedig ártatlannak érezvén magát adologban, először az üres palaczkra, aztán pedig Marosi János uramra nézve, így szólott:

»Kendnek pedig Marosi uram — nem jutott.«

Ezt mondta a nemes embernek a kaszásparasztok előtt, a kik ő előtte ittak!

Ezt mondta az osztályos atyafinak, a ki csak tiszta rokon érzésből nem követeli jogát a törvény előtt.

Marosi János uram elnyelte ezt a mondást szó nélkül, épen mintha pálinka lett volna. Hanem még az nap összeszedte írásait, s tarisznyájába benyomván egy darab kenyeret és egy darab szalonnát, búcsu nélkül elindult Pest felé gyalog.

Gyalog jött el attól a rokonától, a ki lóhátról beszélt vele.

Pesten pedig megmutatta írásait egy híres ügyvédnek (úgy gondolom Lányinak), a ki magára vállalta, hogy kiviszi a pört feliben. Marosi János uram fölcsapott és aztán megnyerte a pert. Nyert feliben többet 6000 hold földnél. Prima classis.

Ennek a Marosi Jánosnak volt a fia az a Marosi János, a kiben aztán ki is halt a Marosi család fiága, — s a kinek nevét a forradalom után dalokba szötte a nép. Ő róla szól az a nóta, hogy:

»Szépen legel a Marosi gulyája,
A kisasszony maga sétál utána!«

»Ennek a Marosi Jánosnak vette nőül egyik leányát (Idát) Csánádi Sándor, a szélsőbalnak ma is egyik leglovagiasabb és leggentlemanebb képviselője.«

E két epizódra vonatkozólag, több más versiót hallottam azóta, melyek a lényegét egyiknél sem változtatják ugyan, melyeket azonban mégis ide jegyzek, mert úgy láttam, hogy »bizonyos körökben« e két epizód »történeti igazságaira« nagyobb súlyt fektetnek, mint mindazon politikai tényekre, melyekre a könyv tulajdonképen építve van.

Az egyik verzió szerint Tisza László nem Kápolnánál sebesült meg, hanem Mórnál. A nemeskeblű hölgy, ki később neje lett, már előbb bírta szerelmét. Mikor a hősnek halálhírért hozták a móri csata után, megrendült a szerető apai sziv; s mikor remény érkezett, hogy a sebestől alaktalanná vált hősnek élete talán megmenthető, senki sem érezte magát jogosítva csábul állani egy a sir szélén álló s hazájáért vérét áldozó hős szerelme, és egy arra méltó hölgy viszontszerelme közé. Így történt volna meg a házasság, mely által azonban az, a mi e frigyben jellemző, — mit sem változik.

*

A másik verzió szerint a Tisza család ama őse, a ki pör által nyerte Gesztet, nem ült a Curia kövén, hanem mint tordai kapitány, lóháton járt Bécsbe, s pörét Bécsben nyerte meg.

Vajha Tisza Kálmán is mindig lóháton járt volna Bécsbe: mert így talán ő is megnyerte volna ott az ország pörét, s méltó lett volna őséhez a »tordai kapitányhoz«.

TARTALOM.

	Lap
Prolog	3
Tisza Kálmán az apja fia	12
Tisza Kálmán és a protestantismus	21
Teleki László tragédiája	39
Teleki Mihály és Tisza Kálmán	59
A balközép	73
Tisza Kálmán és gróf Andrásy Gyula	106
A fusió	131
A hon mentés	148
A végszó	171
Függelék	181

